

Purjutamise lühiajalugu

Mark Forsyth

Purjutamise lühiajalugu

Inglise keelest tõlkinud Eve Rütel

Originaali tiitel:
Mark Forsyth
A Short History of Drunkenness
Viking, London 2017

Toimetanud Terje Tammearu
Kujundanud Villu Koskaru

© Mark Forsyth, 2017
Tõlge eesti keelde © Eve Rütel ja Tänapäev, 2018

www.tnp.ee

ISBN 978-9949-85-332-8

Trükitud OÜ Greif trükikojas

Sisukord

<i>Sissejuhatus</i>	7
1 Evolutsioon	13
2 Joomise esiajalugu	22
3 Sumerite baarid	26
4 Vana-Egiptus	37
5 Kreeka sümposion	48
6 Joomakombed muistses Hiinas	59
7 Piibel	66
8 Roomlaste <i>convivium</i> 'id	74
9 Pime keskaeg	85
10 Joomine Lähis-Idas	93
11 Viikingite <i>sumbl</i>	107
12 Keskaja õlletoad	116
13 Asteegid	127
14 Džinnihullus	133
15 Austraalia	148
16 Metsiku Lääne trahterid	159
17 Venemaa	175
18 Keeluseadus	184
<i>Järelsõna</i>	196
<i>Kasutatud kirjandus</i>	200
<i>Tänuavaldused</i>	210

Sissejuhatus

Pean tunnistama, et tegelikult ma ei tea, mida purjusolek tähendab. See võib kõlada veidra pihtimusena mehelt, kes kavatseb purjutamise kohta raamatu kirjutada, kuid ausalt öeldes, kui kirjanikud laseksid nii tühisel ajal nagu võhiklus end kirjutamast takistada, oleksid raamatupoed tühjad. Aga mul on sellest vähemalt veidi aimu. Olen viinud purjutamise kohta läbi ulatuslikke empiirilisi uuringuid juba alates nii õrnast east nagu seda on neliteist eluaastat. Mulle meeldib end pidada teatud laadi uuema aja pühaks Augustinuseks, kes küsis: „Mis siis on aeg? Kui keegi minult ei küsi, siis ma tean, mis see on. Kui soovin seda küsijale selgitada, siis ma ei tea.” Asenda *aeg* sõnaga *purjusolek*, ja minu väga seisukoht saab üpris selgeks.

Peamised meditsiinilised faktid on mulle muidugi teada. Paar džinnitoonikut kahjustavad su reflekse, kümmekond või tosin uuendavad tutvust söödud lõunaeinega ja muudavad püstiseismise keerukaks, ning teadmata arv, mille väljaselgitamiseks pole mul tahtmist, tapavad su. Ent see pole see, mida me (Augustinuse kombel) purjusolekuks peame. Muidugi, kui mu uksele koputaks tulnukas ja tahaks teada, miks inimesed üle kogu selle iseäraliku planeedi aina alkoholi joovad, ei vastaks ma talle: „Oh, lihtsalt selleks, et oma reflekse kahjustada. Põhimõtteliselt, et me ei hakkaks liiga šefilt lauatennist mängima.”

Järgmine müüt, mida siinkohal harilikult leierdama hakatakse, väidab, et alkohol aitab pidureid maha võtta. Miski pole tõest

kaugemal. Mina teen vintis peaga kõiksugu asju, mida ma kainena eales teha pole *tahtnudki*. Võin tundide kaupa rääkida inimestega, keda muidu liigitaksin täielike tüütuste alla. Mäletan, et kord naaldusin ühes Camden Towni korteris aknast välja, vehkisin krutsifiksiga ja manitsesin möödakäijaid pattu kahetsema. See pole asi, mida ma alati teha olen ihanud, aga purukainena pole endas lihtsalt piisavalt julgust leidnud.

Igatahes, mõni alkoholi kõrvalmõju ei tulene üldse alkoholist. On kohutavalt lihtne pakkuda inimestele alkoholivaba õlut, jättes ütle-mata, et selle alkoholisisaldus on null protsenti. Nemad rüüpad märjukest ja sina jälgid neid. Sotsioloogid teevad seda kogu aeg – tulemused on järjepidevad ning veenvad. Esiteks: baaris istuvat sotsioloogi ei saa usaldada, teda tuleb teraselt silmas pidada. Teiseks: kui keegi on pärit kultuurist, kus alkohol peaks jooja agressiivseks muutma, siis täpselt nii juhtubki. Kui sa aga tuled kultuuriruumist, kus see peaks sind religioosseks muutma, tärkavad sinus võimsad usulised tunded. Erinevatel napsitamiskordadel saab seda koguni muuta. Kui riikalik sotsioloog teatab, et uurib parajasti alkoholi ja libiido seost, muutuvad kõik iharaks; kui ta ütleb, et uurimus käsitleb laulmist, kukuvad kõik äkki lõõritama.

Inimesed muudavad oma käitumist koguni siis, kui manustavad erinevat liiki alkoholi. Kuigi aktiivaine – etanool – on alati ühesugune, hakatakse käituma vastavalt sellele, milline on parajasti tarbitava joogi päritolu ja milliseid kultuurilisi seoseid see tekitab. Inglased kalduvad pärast mõnda pinti* laagriõlut arvatavasti tüli norima, ent anna neile veini – mida seostatakse šiki elustiili ja Prantsusmaaga –, ning nad muutuvad tagasihoidlikult viisakaks, kombepeeneks ja tõsistel juhtudel tõmbavad pähe bareti. Sellel, miks brittide seas leidub õllematse, kuid mitte vermutivandaale või Campari-kaabakaid, on oma põhjus. Mõned saavad väga vihaseks,

* 1 pint = 0,568 liitrit. – *Tõlk.*

kui neile seda öelda. Nad väidavad, et alkohol on süüdi kõiges, mis neile ei meeldi – ütleme näiteks vägivaldas. Kui ma seepeale mainin, et kultuurides, kus alkohol on keelatud, esineb vägivalda sellegipoolest, mõmisevad nad rahulolematult. Kui ma osundan – ja võin seda vabalt teha –, et mina joon kohutavalt palju rohkem kui enamik, aga pole kunagi kedagi löönud alates ajast, kui olin kaheksane (enne kui ükski uimastav vedelik mu vagasid huuli üldse puudutaski), ütlevad nad: „No hea küll, aga teised?” Alati on asi teistes, tont neid võtku, teised muudavad elu põrguks. Kuid enamik meist on võimelised kenal seltskonnapeol õhtu otsa jooma, püüdmata kordagi teisi külalisi pussitada.

Mis aga puutub ebatõenäolisse võimalusse, et sind transporditakse äkitselt teise aega ja kohta, siis Vana-Egiptuse kodanikud oleksid ilmselt väga üllatunud, nähes, et sina ei joogi, kutsumaks esile nägemust lõvipeaga jumalanna Hathorist – *kõik* ju teevad nii. Ja neoliitikumi šamaan paneks imeks, et sa ei tahagi esivanemate hingedega suhelda. Etioopia suri küsiks arvatavasti, miks sa pole veel tööle hakanud. Just seda suri hõimu inimesed joomise ajal teevad. Nende vanasõna ütleb: „Kus õlut pole, seal tööd ei tehta.” Pelgalt juhusliku tähtsusega tehnilise täpsustusena nimetatakse seda üleminekujoomiseks: juuakse selleks, et märkida päeva ühe osa üleminekut teiseks. Meie siin Inglismaal joome sellepärast, et oleme töö lõpetanud, surid aga sellepärast, et on tööga alustanud.

Teisisõnu: kui Margaret Thatcher suri, ei maetud teda kõigi talle kuuluvate veinipokaalide ja keldripoetäie karakaga. Meie arvates on see normaalne. Tõtt öelda peaksime veidraks, kui seda oleks tehtud. Aga veidrikud oleme hoopis meie ise, me oleme pentsikud, oleme ekstsentrikud. Valdava osa inimajaloo vältel on möödunud aegade poliitilisi juhte alati maetud koos kõigi esemetega, mida ühe korraliku surmajärgse labraka pidamiseks tarvis läheb.

See komme ulatub sajandeid tagasi, nii tehti juba kuningas Midase ajal ja protodünastilises Egiptuses ja Vana-Hiina šamaanide

matustel ja muidugimõista viikingite ühiskonnas. Isegi neile, kes on juba ammu hingamast lakanud, meeldib aeg-ajalt nina täis tõmmata – küsi vaid tiriki hõimult Keenias, kes käivad esiisade haudadele õlut valamas, lihtsalt igaks juhuks.

Purjutamisega tegelevad kõik rahvad. Peaaegu igal maailma kultuuril on oma kära. Ainsad, kes sellesse kuigi innukalt ei suhtunud – põhjaameeriklased ja austraallased – on koloniseeritud nende poolt, kellel innust puudust ei tulnud. Ja purjusolek tähendab igal hetkel ja igas kohas täiesti erinevat asja. See võib olla tähistamine, rituaal, õigustus peksa andmiseks, otsuste langetamise või kokkulepete sõlmimise viis, ning tuhat muud kentsakat ettekäänat. Kui muistsetel pärslastel tuli teha tähtis poliitiline otsus, arutasid nad asja kaks korda läbi: üks kord vindisena, teine kord kainena. Kui mõlemal korral jõuti samale tulemusele, võis tegutsema hakata.

Just sellest käesolev raamat räägibki. See pole alkoholist *per se*, see on purjutamisest: selle püünistest ja selle jumalatest. Alates Sumeri õllejumalannast Ninkasist kuni Mehhiko 400 purjus küülikuni.

Kõigepealt tuleks mainida paari olulist asja. Esiteks, see on *lühiajalugu*. Täielik purjutamise ajalugu võrduks inimkonna tervikliku ajaloo ja nõuaks kaugelt liiga palju paberit. Selle asemel olen võtnud nõuks valida ajaloo kulgemises välja mõned punktid, et näidata, kuidas inimesed jommis olemisse suhtusid. Mismoodi see Metsiku Lääne trahteris või keskaegses Inglise õlletas või Kreeka sümposiumil päriselt käis? Kui Vana-Egiptuse neiu tahtis välja minna ja veidi pidutseda, mida ta siis täpselt tegi? Muidugi, iga kõrtsiskäik on erinev, kuid siit on võimalik saada hea, kuigi ähmaseks jääv aimdus.

Ajalooramatutes tavatsetakse meile öelda, et see-ja-see oli purjus, kuid nad ei selgita purjujoomise üksikasju. Kus seda tehti? Kellega koos? Ja millisel tunnil? Joomist on alati ümbritsenud reeglid, kuid harva on need kirja pandud. Nüüdisaegses Britannias näiteks – kuigi ühtki sellekohast seadust pole kehtestatud –, teavad absoluutselt kõik, et enne keskpäeva ei tohiks klaasi kummutada,

SISSEJUHATUS

välja arvatud juhul, kui selleks on mingi põhjus, lennujaamades ja kriketimatšil.

Ent reeglite keskel asub kontrollimatu purjusolek. Anarhist kokteilipeol. Tema ongi see naine (ma arvan, et ta on naine, joogijumalad harilikult on), keda ma jälgida tahan. Ideaaljuhul meeldiks mulle ta arreterida ning toimiku jaoks otse ja profiilis pildistada, aga ma pole kindel, et see võimalikuks osutub. Siis oleks mul vähemalt, kui see uudishimulik tulnukas minult küsib, misasi on purjutamine, midagi ette näidata.

1 . P E A T Ü K K

Evolutsoon

Me teame ju, et looduseadused
on üpris kindlalt paigas.
Ja kõikjal tuntud headuses
võib alkoholi leida.
On alkoholi puus ja taimes:
eks loodus nii on sättind,
et paras kogus alkoholi
peab olema ka inimeses.

– A. P. Herbert (1956)

Enne kui me inimeseks saime, olime me joodikud. Alkoholi leidub looduses igal pool ja nii on see alati olnud. Kui elu millalgi umbes neli miljardit aastat tagasi alguse sai, ujusid ainuraksed mikroobid rõõmsalt ürgleemes ringi, tarbides lihtsuhkruid ning eritades etaanooli ja süsihappegaasi. Mis tähendab, et nad pissisid õlut.

Õnneks arenes elu edasi ja praegu on meil puud ja puuviljad, ning kui me puuviljad mädanema jätame, hakkavad need loomulikult moel käärima. Käärimisel tekivad suhkur ja alkohol ning äädikakärbsed leiavad selle üles ja asuvad ahnelt manustama. Pole teada, kas äädikakärbsed ka sel moel purju jäävad, nagu meie, inimesed, aru saame. Paraku pole neile kõnevõimet antud ja nad ei saa ka laulukesi joriseda või autot juhtida. Kõik, mida me täie kindlusega

teame, on, et kui isase äädikakärbse romantilised lähenemiskatsed julma ja põlgliku emase äädikakärbse poolt tagasi lükatakse, tõuseb isase alkoholitarbimise määr dramaatiliselt.

Loomade õnnetuseks ei leidu looduslikku alkoholi harilikult piisavalt suurtes kogustes, et korralikult pidutseda. Mõnikord see siiski juhtub. Panama lähedal on üks saar, kus mantel-möiraahv saab mõnuga nautida tähtpähklipalmi mahakukkunud vilju, mis sisaldavad 4,5 mahuprotsenti alkoholi. Kõigepealt muutuvad tarbijad tormakaks ja käratsevaks, siis uniseks ja koperdavaks, ning seejärel kukuvad nad mõnikord puu otsast alla ja saavad viga. Kui määrata nende alkoholitarbimise määr kehakaalu kohta, võivad nad poole tunni jooksul manustada kahe pudeli veiniga võrduva alkoholikoguse. Kuid mantel-möiraahvide elu on erandlik. Enamiku loomade jaoks lihtsalt ei jätku nii palju kärakat, et seda pidevalt tarbida saaks, kui just mõni lahke teadlane neid kinni ei püüa ja oma laborisse ei vii, et neid seal kange kraamiga üle ujutada.

Purjus loomad on üsna naljakad. Vägisi tükib pähe kahtlus, et teadlased, kes suure hoolega eksperimente ette valmistavad ja läbi viivad, et näha, kuidas alkohol meie neljajalgsete sugulaste aju ja käitumist mõjutab, peavad pidevalt peenikest naeru. Mis juhtub, kui sa annad rotile napsi või lausa piiramatu juurdepääsu alkoholile? Mis juhtub, kui sa rajad rottide seltskonnale tasuta baari?

Tõtt öelda on nad päris tsiviliseeritud. Kuigi mitte uue eluviisi esimestel päevadel. Alguses lähevad nad pisut pööraseks, kuid siis rahuneb enamik neist maha, hakates tarbima kaks jooki päevas: üks vahetult enne söögiaega (mida teadlased nimetavad kokteilitunniks) ja üks vahetult enne magamajäämist (niinimetatud unenaps). Iga kolme või nelja päeva järel tõuseb alkoholitarbimine hüppeliselt, sest kõik rotid kogunevad kokku ja peavad maha väikese rotipeo. See kõik kõlab väga idülliliselt ja sulle antakse andeks, kui juhtud soovima, et oleksid samuti rotina sündinud. Kuid tuleb meeles pidada kahte asja: esiteks ei ole kõigil rottidel õnne laborikatsetes

osaleda, ja teiseks on näriliste purjutamisel ka omad varjuküljed. Rotikolooniates on harilikult üks domineeriv isane ehk rotikuningas. Tema on täiskarsklane. Kõige suurem on alkoholitarbimine madalaima sotsiaalse staatusega isaste seas. Nemad joovad, et oma närve rahustada, nad joovad oma murede unustamiseks, nad joovad, nagu paistab, lihtsalt sellepärast, et on hädavaresed.

See ongi loomade alkoholitarbimise uurimise juures kõige suurem probleem. Nende jaoks on puuris istumine, kus neid pidevalt torgitakse ja väntsutatakse, nii stressitekitav, et vaesed elajad kulistavad alla kõik meelemürgid, mida neile pakutakse. Ja ausalt öeldes oleks asi poolte vahetamise korral täpselt samasugune. Kui mind püüaks kinni kari orangutane, kes mu Borneo džunglis puulatva lohistaksid ja hakkaksid mulle kuivi martiiniseid sisse kallama, siis ilmselt jooksin need ära – kasvõi sellepärast, et ma kardan kõrgust.

Niisiis tuleb teadlastel leida delikaatseid viise, kuidas anda loomadele alkoholi ilma neid häireseisundisse viimata. See kehtib eeskätt elevantide puhul, sest purjus elevandi endast välja viimine on küll viimane asi, mida keegi teha tahaks. Nad muutuvad vägivaldseks. Indias oli 1985. aastal juhtum, kus elevantikarjal õnnestus sisse murda viinavabrikusse ja lugu ei lõppenud kuigi hästi. Elevante oli kokku 150, nad kõik jäid kaklemiseni purju ja hakkasid hullumeelselt laamendama. Nad lõhkusid rusudeks seitse betoonmaja ja trampisid viis inimest surnuks. Ausalt, isegi üks purjus elevant on ühe võrra liiga palju, 150 tähendab suuremat sorti probleemi.

Loomapargis saab niisuguseid eksperimente korraldada mõnevõrra kontrollitumas keskkonnas. Tuleb vaid veoauto kasti mõned õllevaadid laadida, kusagile elevantide lähedale sõita, vaatidel kaaned pealt võtta ja lasta neil londi sisse kasta. Harilikult tekib vaatide ümber väike rüselus ja tursked isaelevandid saavad kõige suurema noosi. Edasi võib rahulikult jälgida, kuidas nad ringi koperdavad ja lõpuks magama jäävad, see kõik on päris lõbus vaatepilt. Kuid isegi siin võivad asjad käest ära minna. Üks teadlane, kes lasi isasel

karjajuhil pisut liiga palju trimbata, leidis end hetk hiljem olukorras, kus tal tuli minna joobnud elevandi ja ninasarviku kakkust lahutada. Harilikult elevandid ninasarvikuid ei ründa, kuid õlu muudab nad kuraasikaks.

Märksa ohutum on jääda sipelgate juurde. Kunagi käibis teooria, et sipelgatel on teatud salasõnad. Sipelgad elavad kolooniates ja nad ei lase sisse võõraid, teistest kolooniatest pärit sipelgaid. See tõstatab küsimuse, kuidas nad teavad, kes on kes. Salasõna teooria tundus pisut pentsik, kuid oli eriskummaliste viktoriaanlike loodusteadlaste seas põhjendatult populaarne, kuni esimene parun Avebury, *Sir John Lubbock* selle 1879. aastal kummutas:

On väidetud, et iga pesa sipelgatel on teatud signaal või salasõna, mille abil nad üksteist ära tunnevad. Selle testimiseks muutsin ma mõned sipelgad teadvusetuks. Algul katsetasin kloroformiga, kuid see osutus neile surmavaks ja ... ma ei pidanud testitulemusi rahuldavaiks. Seetõttu otsustasin nad purju joota. See polnudki nii lihtne, nagu ma arvanud olin. Ükski mu sipelgatest ei soostunud end vabatahtlikult purjujäämisega degradeerima. Kuid ma sain raskustest üle, asetades nad mõneks hetkeks viskisse. Võtsin viiskümmend isendit – kaksikümmend viis ühest pesast ja kaksikümmend viis teisest –, leotasin nad purupurju, märgistasin iga sipelga värvilaiguga ja asetasin lauale, kus ühest pesast pärit sipelgad parajasti toituisid. Lauda ümbritses, nagu harilikult, veega täidetud kraav, et sipelgad uitama ei läheks. Toituvad sipelgad märkasid peagi neid, kelle ma purju olin jootnud. Nad tundusid olevat üpris hämmastunud, leides oma kamraadid nii häbiväärses olekus, ja selle suhtes, mida oma lakkekrantsidega peale hakata, sama nõutud nagu meie. Mõne aja pärast aga, et pikk lugu lühidalt kokku võtta, kandsid nad kõik joodikud eemale; võõrad sipelgad viidi kraavi servale ja lükati vette, sõbrad aga tassiti kodupessa, kus nood siis peataie välja magasid. Seega on ilmne, et sipelgad

tunnevad oma sõbrad ära isegi siis, kui nood on võimetud mingit signaali või salasõna edastama.

Võib tunduda tobe ja eriskummaline, kuid inimeste ja loomade joobe sarnasus, see, kuidas karvased olendid karvutuid peegeldavad, mõjutab viktoriaanliku bioloogia edenemist tegelikult kõige suuremal määral. Charles Darwin arvas, et purjus ahvid on naljakad. Nad ongi. Kuid ta arvas ka, et nad on tähelepanuväärsed. Ja teda lõbustas paavianipüüdjate kavalus:

Kirde-Aafrika elanikud seavad metsikute paavianide tabamiseks džungliservale üles vaadid kange õllega, mis pärdikud purju teeb. Üks sakslasest zooloog nägi mõnda neist loomadest, keda ta vangistuses hoidis, selles seisundis; ta esitas naermaajava aruande nende käitumisest ja veidratest grimassidest. Järgmisel hommikul olid loomad äärmiselt pahurad ja sünged; nad hoidsid mõlema käega oma valutavat pead, näol kõige haletsusväärsem ilme; kui neile õlut või veini pakuti, pöörasid nad pea tülgestunult ära, kuid rüüpasid heameelega sidrunimahla. Ühe liigi esindaja, Ameerikas elutsev ämmalahv, kes brändist purju jäi, ei puudutanud seda jooki enam kunagi, olles seega märksa arukam kui paljud inimesed. Need tühi- sed faktid tõendavad, kui sarnased peavad ahvi ja inimese maitse- närvid olema.

Darwin järeldas, et kui inimene ja ahv reageerivad pohmelusele ühtemoodi, peavad nad olema sugulasliigist. Polnud küll tema ainus asitõend, kuid rajas teed tõestusele, et piiskopid on primaadid*.

See sai eelkäijaks ka palju hilisemale teooriale, mille järgi me põlvneme karvastest eellastest.

* Sõnamäng: *primate* tähendab inglise keeles nii peapiiskoppi kui ka primaati. – *Tõlk.*